

L. Flam, *Naar de dageraad. Kroniek en getuigenis van de oorlogsjaren 1943-1945*, H. Dethier, ed. (Brussel: VUBpress, Auschwitz-stichting, 1996, 213 blz., Bf 595,-, ISBN 90 5487 129 6).

De persoonlijke oorlogsherinneringen van de Belgische staatsburger en jood Leopold Flam (1912-1995), filosoof, docent in het voortgezet onderwijs en vanaf 1960 hoogleraar aan de Vrije universiteit te Brussel, vormen een bijzonder document. Elke keer is het lezen van de ervaringen van de slachtoffers van het naziregime een schokkende gebeurtenis. Flams kroniek vormt daarop geen uitzondering. Naast de beschrijving van het leven in de concentratiekampen, eerst in België in Mechelen in de Dossinkazerne (van mei tot oktober 1943) en na een korte periode van vrijheid van april 1944 tot mei 1945 in Hadmersleben, een nevenkamp van Buchenwald, vallen deze aantekeningen op door nogal sterk uiteenlopende reflecties over de gebeurtenissen. Allereerst is er pessimisme over de mens, de wetenschap en de vooruitgang. Flam schrijft op bladzijde 138: 'Er is een lange traditie nodig, het is een werk van eeuwen en dat sluit een exclusief vertrouwen in kennis uit. De mens heeft nog de mentaliteit van een primitieveling uit het neolithische tijdperk, maar heeft op een duivelse wijze een verschrikkelijke macht over de natuur verworven'. Dit pessimisme kreeg zijn voeding door het eigen onvermogen om tegen de vernederingen die men als kampbewoner dagelijks onderging iets te ondernemen. Anderzijds brachten zijn ervaringen hem toch tot een positiever beeld dat hij als volgt verwoordde: 'Een metafysische adem moet ons bestaan doordringen. Wij moeten het absolute zoeken, in het besef dat we het nooit zullen bereiken, altijd iedereen hoogachtend die anders denken dan wij. Het diepste streefdoel van ons wezen is feitelijk een gepassioneerd zoeken naar God. Ook de atheïsten zoeken God... God is in ons wanneer we ons bevrijd hebben van het tijdelijke en wanneer wij in iedere gedachte een uiting van leven vinden dat in de wereld bruist en niet dood wil gaan' (124-125).

Hoewel de tekst van dit egodocument ons gepresenteerd wordt als een soort dagboek, is het niet als zodanig bewaard gebleven. Het gaat om een kort na de oorlog samengesteld geheel, dat gedeeltelijk weer verloren is gegaan, maar waarvan een Franstalige versie bewaard is gebleven. Van de onmiddellijk na de oorlog genoteerde versie zijn enkele fragmenten bewaard gebleven en in deze uitgave afgedrukt. De latere tekst wijkt niet fundamenteel af. De Franstalige volledige versie is weer in het Nederlands vertaald en hier uitgegeven. Naast een woord vooraf van Y. Thanassekos en P. Halter van de Auschwitz-stichting heeft H. Dethier de technische verantwoording van de editie op zich genomen. De uitgave sluit met een lijst met verwijzingen naar publicaties van Flam waarin hij op zijn oorlogservaringen terugrijpt.

De documentaire waarde ligt in de beschrijving van het leven in de Dossinkazerne te Mechelen en het kampeven te Hadmersleben. Over beide kampen is relatief weinig bekend. Naast Breenendonk was de Dossinkazerne in Mechelen een van de opvangkampen in België van waaruit joden doorgezonden werden naar de vernietigingskampen in Duitsland. Over de situatie waarin de joden in België na mei 1940 verkeerden, lezen we vrijwel niets. Ook het joodse verzet, waaraan Flam blijkens een enkele opmerking aan deelnam, blijft buiten beeld. Hetzelfde geldt voor de betrekkingen tussen de joden en de Belgische bevolking, de overheid en de Duitse bezetters. Zelfs over zijn eigen familie, vrouw en zoontje, is hij weinig mededeelzaam. In dit opzicht is het letterlijk een egodocument. Dit valt te betreuren omdat het ons inzicht in de verschillen tussen de jodenvervolging in Nederland en België en over de verschillen in de hulp die er in beide landen aan de joden is geboden, niet verrijkt. Over deze materie is zeker discussie mogelijk, zoals blijkt uit de recente studie van P. Griffioen en R. Zeiler in het achtste jaarboek van het RIOD (1997).

H. J. Langeveld, e.a., *Zwischen Wunsch und Wirklichkeit. Die belgischen, niederländischen und westzonalen deutschen Gewerkschaften in der Phase des Wiederaufbaus, 1945-1951* (Niederlande-Studien III; Münster, Hamburg: Lit, 1994 [i.e. 1995], 572 blz., ISBN 3 89473 738 7).

Dit boek sluit een project af over de sociaal-economische structuur als politiek probleem in West-Europa tussen 1945 en 1952 dat Horst Lademacher in 1976 aan de Vrije universiteit begon. Zich afzettend tegen publicaties die zich op grote landen richtten, plaatste hij kleine landen als Nederland en België op de voorgrond, mede vanwege hun samenwerking tussen kapitaal en arbeid (in België het Sociaal pact en in Nederland de Stichting van de arbeid). De gang van zaken in deze landen wilde hij bovendien vergelijken met die in Duitsland. Terwijl België en Nederland autonome, niet van buitenaf beïnvloede ontwikkelingen kenden, werden in de Britse en Amerikaanse sectoren van het bezette Duitsland ideeën ingebracht die ook bepaald werden door andere belangen (zoals die van de bezettingsautoriteiten) en die bovendien opgenomen moesten worden door een bevolking die zich nog van het eerdere totalitaire regime moest losmaken. De oorspronkelijke bedoeling om de resultaten van het project in één boek samen te brengen kon 'aus arbeitstechnischen und personellen Gründen' niet worden gerealiseerd (9). Aan eerdere publicaties uit het project (opgesomd in noot 1 op bladzijde 9-10) voegt dit boek er vier toe: 1. Een inleiding door Lademacher (11-56) over de greep van de bezettingsautoriteiten op de westelijke zones van Duitsland, het eenheidsstreven dat in Frankrijk en Italië uit het verzet voortkwam en de daar sterk van afwijkende ontwikkeling in Groot-Brittannië, waar geen bezetting was, geen vernieuwing uit het verzet voortkwam en waar Labour regeringspartij was. Hiermee zijn de ontwikkelingen in de grote landen aangeduid. 2. De tekst van Langeveld over hervorming en samenwerking in Nederland (57-277) vormt een boek in dit boek. Feitelijk behandelt hij de ontwikkeling van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) tussen 1918 en 1950: voorspel 1918-1940 (61-97), oorlog (98-141), NVV en Eenheidsvakbeweging (142-174), NVV en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (175-242) en NVV en ondernemingsraden (243-277). 3. Hoewel de tekst van Zondergeld over de Belgische hervormingspogingen door de vrije vakbeweging tussen 1944 en 1948 (279-430) ook een flinke omvang heeft, beperkt de auteur zich in de tijd. Bovendien zijn, anders dan voor het Nederlandse deel, geen archieven geraadpleegd. 4. De tekst van Lademacher en Mühlhausen behandelt de wederopbouw en interventies van de Britten en Amerikanen in hun bezettingszones (431-550), mede gebaseerd op documenten uit Britse en Amerikaanse archieven (Public record office in Kew Gardens en National archives in Washington DC). Het boek is goed toegankelijk via het register (in Duitsland en Nederland niet vanzelfsprekend), al duurt het even voor de lezer doorheeft hoe het boek zelf in elkaar steekt. De stukken bieden zeker interessante informatie maar het boek heeft ook iets onbevredigends omdat het wel een vergelijking suggereert, maar deze niet biedt. Vooruit, de omslagtekst spreekt over een vergelijking 'ermöglichen', maar zelfs de vergelijking tussen grote en kleine landen (tussen deel 1, respectievelijk de delen 2 en 3) blijft achterwege. Een samenvattende tekst over het project had, ook al was deze maar kort, niet misstaan. De lezer zou dan het gevoel hebben dat het project ook echt was afgesloten. Waarom in een boek dat vergelijkingen mogelijk wil maken met landen waar de christen-democratie eveneens sterk is, de confessionele vakcentrales er in het Nederlandse deel zo bekaaid vanaf komen, ontgaat mij. Is het niet merkwaardig in de naoorlogse discussies over publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en ondernemingsraden wel werkgevers tegen te komen maar niet de katholieke en protestantse vakcentrales KAB en CNV? Interessant in het deel over Duitsland is het optreden van de Nederlander J. H. Oldenbroek (aangeduid als Johan in plaats van Jacobus). Als voorzitter van de Internationale Transportarbeiders-